

Цінне зведення про рідкісні види рослин та грибів Білорусі

Рецензія на книгу: "Красная книга Республики Беларусь. Растения: редкие и находящиеся под угрозой исчезновения виды дикорастущих растений". Гл. редкол.: И.М. Качановский (предс.), М.Е. Никифоров, В.И. Парфенов [и др.]. – 4-е изд., Минск: Беларус. Энцикл. імя П. Броўкі, 2015, 448 с.: ил.

Важливою подією наукового життя білоруської ботанічної спільноти став вихід друком четвертого видання "Красной книги Республики Беларусь" (2015). У ньому узагальнено відомості про сучасний стан рідкісних видів рослин та грибів, у т. ч. характеристику популяцій, поширення видів, їхню екологію, природоохоронний статус, заходи охорони тощо. Ведення Червоної книги та підготовка четвертого видання вперше вклялися в передбачені законодавством 10 років (попередні видання готувалися протягом 12 років). Ретельність проведених досліджень та якість отриманих результатів є надзвичайно високими завдяки роботі фахівців Національної академії наук Республіки Білорусь у співпраці з Міністерством природних ресурсів і охорони навколишнього середовища Республіки Білорусь. Слід відмітити дизайн книги та високу поліграфічну якість, виконані видавництвом "Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі". Видання надруковано російською мовою накладом у 1 500 примірників за фінансової підтримки Міністерства інформації Республіки Білорусь.

© Л.В. ЗАВ'ЯЛОВА, В.В. ПРОТОПОПОВА, М.В. ШЕВЕРА, 2017

У четвертому виданні Червоної книги, згідно з методичними підходами попередніх трьох, критеріями Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) та національним природоохоронним законодавством, подано відомості про 303 рідкісні види фіто- та мікобіоти. Серед них 189 – судинних рослин, 34 – мохоподібних, 21 – водоростей, 25 – лишайників та 34 – грибів. Список рідкісних поповнили 29 видів, з яких 16 – судинні рослини, 7 – мохоподібні, 5 – гриби, 1 – лишайники. Загалом, майже за 35 років ведення білоруськими ботаніками Червоної книги кількість загрожених видів лише судинних рослин збільшилася в 2,2 рази.

Перше видання Червоної книги Білорусі (1981) містило 85 видів судинних рослин, що потребували охорони; до другого видання (1993) увійшло вже 156, а до третього (2005) – 173 види. У природоохоронному сенсі така динаміка не є позитивною, оскільки вказує на поступове та невпинне зростання числа загрожених видів рослин, грибів, мохів та лишайників, тобто в усіх основних групах рослинного світу (окрім водоростей, представленість яких не змінилася, принаймні порівняно із попереднім виданням), різноманіття яких зазнає невпинного скорочення чи перебуває під загрозою зникнення. У процесі ведення Червоної книги в багатьох випадках спостерігається також зміна чи набуття природоохоронного статусу, які відбуваються за результатами наукових досліджень видів. Так, білоруські науковці встановили, що стан популяцій таких рідкісних видів, як *Cladonia foliacea* (Huds.) Willd., *Dactylorhiza ochroleuca* (Wustn. ex Boll) Holub, *Glyceria lithuanica* (Gorski) Gorski наразі відповідає II категорії природоохоронного значення – "Исчезающий вид"; *Betula humilis* Schrank, *Prunella grandiflora* (L.) Scholl., *Pulmonaria angustifolia* L. – III категорії – "Уязвимый вид", у той час як раніше згадані види розглядалися у Списку профілактичної охорони.

До четвертого видання "Красной книги Республики Беларусь" вперше включено низку видів, зокрема *Ophyoglossum vulgatum* L., *Polygala amarella* Crantz, *Phyteuma spicatum* L., *Potamogeton rutilus* Wolfg., *P. acutifolius* Link. та деякі інші, статус яких відповідає категорії LC (least concern) МСОП — "Виды, требующие внимания". Усі вони увійшли до Списку профілактичної охорони.

Структура книги та окремих нарисів про види загалом традиційні для подібних зведень. У таблицях, розміщених на початку кожного з п'яти розділів, представлено класифікаційну приналежність видів до таксономічних одиниць вищих рангів та список видів, назви яких подані російською, латинською та білоруською мовами (так само і в окремих нарисах) із зазначенням категорій національного природоохоронного значення. Основним розділам передують вступ та детальна схема опису таксонів, завершується публікація окремими абетковими покажчиками трьома мовами та додатками, в яких розміщені "Список растений и грибов, вероятно, исчезнувших с территории Беларуси ("Черный список") та "Список видов дикорастущих растений и грибов, нуждающихся в профилактической охране".

Характеристика кожного виду включає наступні пункти: статус, короткий опис, поширення (загальне та у республіці), місцезростання, біологія, чисельність та тенденції до її зміни, основні фактори загроз, заходи охорони, джерела інформації та прізвище(а) укладача(ів); нариси доповнені картосхемами поширення, які виконано точковим способом та ілюстровані чіткими якісними фотографіями.

Позитивним, наприклад, у картографічному матеріалі є підтвердження гербарними зборами усіх нанесених локалітетів та хронологічна диференціація позначень (збори до та після 1970 р.). Така інформація є дуже цінною як для комплексних моніторингових досліджень динаміки поширення рідкісних видів (прогнозування, розробки дієвих заходів охорони тощо) з метою підготовки наступних зведень Червоної книги, так і при вивченні окремих охоронюваних видів. Продумане й застосоване для створення картографічного матеріалу роботи положення — одне або кілька місцезростань у регіоні дослідження відповідає одній точці на адміністративний район особливо важливе, а цінність карт при цьому не знижується. На наш погляд, доцільність такого підходу полягає в опосередковано-

му сприянні охороні, передусім видів I та II категорій національного природоохоронного значення, які є найбільш уразливими. Слід відмітити і вдаль використання ілюстративного матеріалу, представленого укладачами нарисів, зокрема натурних фотографій усіх рідкісних видів, подекуди із розміщеними в них вставками, що акцентують увагу на тих частинах рослини, які мають таксономічно значущі ознаки виду. Вдалим є і спосіб викладення матеріалу в кожному окремому розділі: розміщення видів відповідно з їхньою приналежністю до різних категорій національного природоохоронного значення, а також використання різних кольорів у оформленні нарисів, що відповідають категоріям рідкості і, таким чином, полегшують сприйняття матеріалу читачами у т. ч. і не фахівцями.

Відкриває роботу найбільший за обсягом розділ "Сосудистые", який, як і решта, починається з видів I категорії. Тут слід зазначити, що назва розділу, на наш погляд, є невдалою, варто було б написати її повністю "Сосудистые растения", щоб уникнути подвійного трактування назв інших розділів, які містять види, не всі з яких є рослинами згідно до сучасних уявлень про класифікацію живих організмів. Скорочення назв розділів не слід використовувати в офіційних виданнях, розрахованих на широке коло користувачів, щоб уникнути їхнього ототожнення з повними назвами при цитуванні в майбутніх наукових і науково-популярних публікаціях. Щодо структури окремих нарисів, то відомості про біологію виду більш раціонально подавати разом із коротким морфологічним описом (як це зазвичай практикується у таксономічних чи флористичних опрацюваннях). Така структура зробить уявлення про рослини певного виду і сам нарис більш цілісними. Розділ завершується списком використаних джерел, в якому відсутні міжнародні документи або електронні джерела, на яких вони розміщені, однак використані при її підготовці та згадані у тексті Червоної книги, зокрема в пункті "Статус". За відсутності посилань, як і самих літературних джерел у списку, залишається не зрозумілим, на які саме публікації спиралися укладачі при визначенні загального поширення чи статусів окремих видів у сусідніх із Білоруссю державах.

На позитивну оцінку заслуговує поданий у додатках у вигляді таблиці "Список видов дикорастущих растений и грибов, нуждающихся в профилактической охране", який відповідно до критеріїв МСОП включає "Виды, требующие

внимания" й "Таксоны, недостаточно изучены для оценки их охранного статуса" і налічує 257 видів. Список суттєво доопрацьований порівняно із третім виданням Червоної книги (2005), на детально аргументованих підставах з нього виключено 34 таксоны із шести груп. Зокрема, раціональним є виключення зі Списку деяких видів адвентивних рослин, що увійшли до III групи ("сорно-сеgetальные, дичающие из культуры", с. 413), наприклад, *Agrostemma githago* L., *Bromopsis erecta* (Huds.) Fourg. та ін. У той же час до Списку увійшли види, які перебували в культурі (чи культивуються досі!), їхня фракційна приналежність є дискусійною, відомі переважно з синантропних місцезростань (*Primula elatior* (L.) Hill., *Prunus spinosa* L., *Campanula sibirica* L.). На нашу думку, передусім слід встановити характер поширення таких видів у природних, а не лише синантропних місцезростаннях – чи він є прогресивний чи згасаючий, що має стати підставою для охорони. Тут також слід зазначити, що включення видів адвентивних рос-

лин інколи допускається при складанні охоронних списків різних рівнів. Проте, на наш погляд, воно потребує вагомих обґрунтувань доцільності їхнього збереження, а такий підхід загалом є дискусійним і суперечить принципам охорони видів природної флори.

Автори щиро вдячні мінським колегам з Інституту експериментальної ботаніки ім. В.Ф. Купрєвича НАН Білорусі – завідувачу лабораторії флори і систематики рослин, академіку НАН Білорусі, доктору біологічних наук, професору В.І. Парфьонову, провідному науковому співробітнику, кандидату біологічних наук Д.В. Дубовику, старшому науковому співробітнику, кандидату біологічних наук С.С. Савчуку за подаровані примірники Червоної книги та бажають подальших творчих успіхів і нових цікавих публікацій про раритетне фіторізноманіття республіки.

Л.В. ЗАВ'ЯЛОВА
В.В. ПРОТОПОПОВА
М.В. ШЕВЕРА